

BERNARD MANDEVILLE’İN ARILARIN MASALI ADLI ESERİ HAKKINDA BİR İNCELEME

Recep Batu GÜNÖR¹

ÖZET

Bernard Mandeville, özellikle etik ve ekonomi alanlarındaki çalışmalarıyla ünlenmiş Hollandalı bir düşünürdür. En önemli eseri, manzum şeklinde yazdığı “Arıların Masalı; Bireysel Kötülükler Toplumsal Menfaatleri yaratır” adlı eseridir. Mandeville bu eserinde, her insanın bencil olduğunu ve bunun aslında hem doğal hem de erdemli bir şey olduğunu iddia eder. Ona göre dürüstlük veya iyilik gibi nitelikler toplumu ileriye götürmek yerine geriletirler. Toplumun en küçük yerinde bile görülen kötülükler, bütünün adeta cennet içerisinde yaşamasını sağlarlar. Bunun en büyük göstergesi herkesin açgözlü bir şekilde yaşadığı toplumlarda görülen refah ve mutluluktur. Avukatlardan doktorlara, berberlerden din adamlarına herkes bencil bir şekilde kendilerini düşündükleri için toplumda inanılmaz bir bolluk yaşanmaktadır. Buna göre başkalarını düşünerek yapılan eylemlerin sonucunda içinde yaşanılmaz bir toplum oluşur. Bunun en büyük nedeni de kişinin bencil eylemlerinin peşinden koşmasının kendiliğinden bir düzeni oluşturmasıdır. Bu kendiliğinden oluşan düzen fikri ile Mandeville, özellikle Adam Smith’i etkileyerek onun “homo economicus” insan tipine bir anlamda zemin hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Mandeville, bencillik, kötülük, kendiliğinden düzen

GÜNÖR, Recep Batu. "Bernard Mandevill’in Arıların Masalı Adlı Eseri Hakkında Bir İnceleme". *idil* 5.22 (2016): 521-536.

GÜNÖR, R. B. (2016). Bernard Mandevill’in Arıların Masalı Adlı Eseri Hakkında Bir İnceleme. *idil*, 5 (22), s.521-536.

¹Öğr. Gör. Dr. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, recepbatu(at)hotmail.com.

A RESEARCH REGARDING THE IMPORTANCE OF BERNARD MANDEVILLE'S ARTICLE: THE FABLE OF BEES

ABSTRACT

Bernard Mandeville is a Dutch thinker, known especially for his own works on ethics and economics. His magnum opus is 'The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefits'. In this work, Mandeville argues that all people actually are selfish and this selfishness is both natural and virtuous. In accordance with Mandeville, qualities like kindness and honesty, instead of contributing the improvement of the society, it regrets the progress. Vices appeared even in the smallest part of a society, allow almost all to live in the paradise. The most obvious indicator of this is the prosperity and happiness of the societies in which all people are selfish. Because of everyone from lawyers to doctors and from barbers to clerics are thinking themselves in a selfish manner, an unbelievable prosperity is being appeared in the society. Accordingly, behaving that are benevolent to give rise to a society in which life is impossible. The most obvious reason for that is the pursuing of selfish purposes of oneself creates a spontaneous order. With this concept of spontaneous order Mandeville has influenced Adam Smith and given him a ground for his 'homo economicus'.

Key Words: Mandeville, selfishness, vice, spontaneous order

Bernard de Mandeville veya Bernard Mandeville, 1670-1733 yılları arasında yaşamış olan Hollandalı düşünürdür. Çalışmalarını özellikle ahlak felsefesi ve siyaset felsefesi alanlarında yoğunlaştırarak toplum ve birey ilişkisi hakkında bazı orijinal fikirler üretmiştir. Mandeville, ayrıca politik iktisat alanında da ilginç tespitlerde bulunmuştur. Aslında Mandeville, bir hiciv ustasıdır. Anlatmak istediği fikirleri, alaylı bir dille betimleyerek yazmış ve eserlerinde sürekli olarak benzetmelerden yararlanmıştır. Bu bağlamda düşünürün yapmış olduğu en etkili benzetme işbölümü içerisinde toplum çatısı altında bir arada yaşayan insanları, bir kovan içinde yine işbölümü çerçevesinde yaşayan arılara benzetmesidir. Mandeville'in bu benzetmeyi yaptığı ve felsefe tarihinde adının duyulmasını sağlayan eseri 1714 yılında yayınladığı "The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefits" (Arıların Öyküsü veya Kişisel Kötülükler Toplumsal yararı sağlar) başlıklı eseridir.

Bernard Mandeville'in Hayatı ve Eserleri

Bernard Mandeville, 20 Kasım 1670'de Rotterdam'da doğmuştur. Mandeville'in babası, büyükbabası ve büyük büyükbabası saygın fizikçiydiler. Yani Mandeville, akademik olarak bilinçli ve eğitilmiş bir ailede yetişmiş ve küçükükten itibaren araştırmaya meraklı bir şekilde büyümüştür. 1685'de Leyden Üniversitesi'ne tıp alanında kayıt yaptırmıştır. Ertesi yıl ise yine aynı yerde felsefe alanında öğrenime başlamıştır. 1689 yılında Felsefe ve Tıp profesörü Burcherus de Volder'ın danışmanlığında tezini vermiştir. Tezinde Kartezyen felsefenin insanlar ve hayvanlar arasındaki bilinç düzeyi farkı ile ilgili görüşlerini incelemiştir (Kaye, 1998: 11).

Mandeville, Hollanda'daki eğitimini tamamladıktan sonra İngiltere'ye geçmiş ve hayatına bu ülkede devam etmiştir. Mandeville, felsefi ve ekonomik tahliller yaptığı önemli eserini tam 24 yılda tamamlamıştır. Eserin bu kadar uzun sürede yazılmasının nedeni ise Mandeville'in bu eseri parça parça olarak yazması ve daha sonradan birleştirip bir kitap haline getirmesidir. Bu 24 yıllık süre içerisinde düşünürün yazdığı ilk bölüm "The Grumbling Hive: or, Knaves Turn'd Honest" (Homurdanan Kovan: veya Düzenbazın Dürüste Dönüşü) dir. Daha sonra ise bu bölümün sonuna çeşitli sürelerde çeşitli eklemeler yapmıştır. Bu sonradan ilave edilen bölümlerden en önemlileri "An Enquiry into the Origin of Moral Virtue" (Ahlaki Erdemin Kaynağı ile İlgili İnceleme) ve "A Search into the Nature of Society" (Toplum Doğası Hakkında Bir Araştırma) dir.

Homurdanan Kovan: veya Düzenbazın Dürüste Dönüşü aslında "aç gözlülük, hırs ve diğer geleneksel kötülükler gibi bencil ve kötücül eylemlerin sosyal menfaatlerini öven bir rapsodidir" (Hamowy, 2008: 315). Bu eserin temel önermesi bireysel kötülüklerin toplumsal menfaatler sağladığıdır. Mandeville'in felsefe alanında

tanınmasını sağlayan bu kitap ile birlikte düşünürün kendisinden sonra gelen önemli filozofları etkilediği belirtilmelidir. Bu filozoflar arasında Adam Smith ve David Hume sayılabilir. Ayrıca Mandeville, egoizmin ve iktisadi liberalizmin de önemli temsilcileri arasında gösterilebilir. Bernard Mandeville'e, felsefe tarihinde etkilediği düşünürler kadar etkin bir yer verilmemiş olsa da birçok felsefe tarihçisi ve araştırmacı tarafından önemli bir yerde görülmüştür. Bu araştırmacılardan Mikko Tolonen'e göre Mandeville "hiçbir zaman ihmal edilmiş ve ikinci plana atılmış bir düşünür olmamıştır. Yaşamı boyunca özellikle İngiltere'de tanınırken, yaşamından sonra özellikle Fransa ve İtalya'da hakkında çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar ise özellikle onun ekonomik düşüncesini anlamlandırabilmek içindir" (Tolonen, 2009: 24).

Birey-Toplum İlişkisinde Düzen Problemi

Mandeville, eserlerinde aslında felsefe tarihinin uzun süreden beri tartışılan ve hatta hâlâ da tartışılmaya devam eden bir problemini ele almakta ve bu probleme bir çözüm yolu getirmeye çalışmaktadır: "düzen" problemi. Felsefe tarihinde "düzen" problemi denildiğinde akla gelen ilk konu insanların hayatlarını devam ettirebilmek için diğer insanlar ile birlikte yaşaması gerekip gerekmediği konusudur. İlkçağ düşüncesinden itibaren bu konu ile ilgili olarak genel kabul edilen görüş, insanların ihtiyaçlarını karşılayarak hayatlarına devam edebilmek için diğer insanlarla işbölümü yapmaları gerektiği şeklindedir. Bu genel görüş kabul edildiğinde ise işte düzen problemi oluşur. Başka bir deyişle, insanların bir arada yaşamalarının zorunlu olduğunu iddia eden düşünürlerin cevaplaması gereken çok basit ama bir o kadar da önemli bir soru(n) ortaya çıkmaktadır: "İnsanların bir arada yaşamalarını yönlendiren ilke nedir?" veya "İnsanları bir arada tutan düzenin temeli nedir?"

Temel olarak Mandeville de bu soruya bir cevap aramıştır ve bu cevabını da "Arıların Masalı" adlı eserinde belirtmiştir. Mandeville'in cevabına geçmeden önce felsefe tarihinde bu sorulara verilen cevaplara değinilmek istenirse, bu konu ile ilgili oldukça güzel bir örnek verilebilir: Buna göre farklı bireylerden oluşan bir toplum, daha küçük bir ölçekte farklı müzisyenlerden oluşan bir orkestraya benzetilebilir. Bu benzetmenin sonucunda ise ortaya toplumdaki düzenin nasıl oluşacağı sorusuna benzer olarak bu orkestranın düzeninin nasıl oluşacağı sorusu çıkacaktır. "Modern düşünce içerisinde, bu soruna verilen üç yanıtı, aynı benzetme ile şöyle ifade edilebilir: (1) önceden kurulmuş düzen: orkestradaki müzisyenler, icra edilen eseri çok iyi bilmektedirler. Bu yüzden de icralarını uyum içerisinde sürdürürler; (2) merkezi olarak yaratılan uyum: müzisyenler arasındaki uyum, eseri bilen ve kimi zaman onu değiştirebilen bir şefe bağlı olarak kurulabilir; (3) Kendiliğinden düzen: müzisyenler, ötekilerin çıkardığı sesi dinleyerek edindikleri bilgileri değerlendirerek birlikte uyumu gerçekleştirirler" (Özel, 2002: 110). Bu örneği biraz daha somut bir hale getirmek

istediğimizde, karşımıza bireyin istekleri ve ilgilerinin toplumsal yarar veya menfaatle çelişmesi veya paralel gitmesi problemi çıkar.

Felsefe tarihine bakıldığında bireyin istekleri ve eylemlerinin toplumsal düzene nasıl etki bıraktığı problemi üzerinde özellikle “doğal haklar” kavramını savunan toplum sözleşmecî filozofların durduğu görülmektedir. Bu filozoflardan Thomas Hobbes tarafından ortaya atılan insanların istisnasız bir biçimde kendi ilgilerinin peşlerinden koştukları fikri, doğrudan bir şekilde bireyin eylemleri ve toplumun menfaati problemi ile ilgilidir. Hobbes’a göre “akılla bulunan ve insanın kendi hayatı için zararlı veya hayatını koruma yollarını azaltıcı şeyleri yapmasını yasaklayan bir doğa yasası”(Hobbes, 2005: 96) vardır. Hobbes’un bu görüşü tersinden okunduğunda ise ortaya insanın sürekli olarak kendi yararı ve ilgileri için davranması gerektiğinin akılsal bir temeli olduğu görülür. Zaten “insanın insanın kurdu olduğu” önermesiyle diğer insanlara güvenmenin ve dolayısıyla da diğer insanların iyilikleri için eylemde bulunmanın yanlış bir şey olduğunu iddia eden Hobbes’a göre, toplumsal düzeni sağlamanın tek yolu bireylerin kendi haklarından feragat edip toplum sözleşmesi yoluyla “devlet” kurumunu oluşturmaktır (Hobbes, 2005: 127-129). Hobbes’un Leviathan adlı eserinde devletin özelliklerini sıralarken üzerinde durduğu temel ilke ise devletin gücünün “mutlak ve asla bölünemez nitelikte” (Hobbes, 2005: 229) olduğudur. Yani birey ve toplum ilişkisinde düzenin oluşabilmesinin tek yolu merkezi ve kudretli bir güç tarafından kuralların belirlenmesidir. Hobbes ile Mandeville’in fikirlerinin örtüştüğü nokta, her insanın kendi ilgilerine göre hareket ettikleri düşüncesidir. Fakat Hobbes bunun bir doğa yasası olduğunu iddia ederken, Mandeville ise bunun bir yasa olarak nitelemeyerek, toplumda ilerleme ve başarı elde etmek isteyen insanların yapmaları gereken bir ilke olarak görür.

Thomas Hobbes ve Bernard Mandeville arasındaki bir diğer fark da düzenin nasıl oluşacağı fikridir. Mandeville, Hobbes’un mutlak devlet fikrini eleştirerek düzenin merkezi bir güç tarafından zorla oluşturulmadığını, aksine insanların eylemleri sonucunda kendiliğinden oluştuğunu söyler. Mandeville, bu konu ile ilgili olarak “hiçbiri despotluğa boyun eğmedi/Kral ne kadar iyi olursa olsun/Hep hukuk ve kurallarla sınırlandırıldı”(Mandeville, 1988: 66) diyerek, mutlak ve otoriter bir devlet anlayışına karşı olduğunu ifade eder. Dekker gibi Mandeville araştırmacıları, “Mandeville’in felsefi altyapısını şekillendiren düşünürler arasında öncelikle Thomas Hobbes’a yer vermektedir” (Dekker, 1992: 482). Doğumları arasında sadece 82 yıl olan her iki düşünürün görüşleri arasında özellikle “bencillik” ve “bireysel ilgi” kavramlarında olduğu gibi büyük benzerlikler olduğu gibi özellikle devletin gücü ve sınırları gibi konularda farklılıklar da görülmektedir.

Birey-toplum ilişkisinde düzen problemine verilen orkestra örneğine göre Mandeville'in pozisyonu üçüncü olan şıkka yani kendiliğinden oluşan düzen fikrine uygun görünmektedir. Zor kullanarak bir düzenin oluşamayacağını söyleyen düşünürler genellikle bireyin hak ve isteklerine daha fazla önem vererek, insanların bir şekilde bir otorite olmadan bir düzen oluşturabileceklerini iddia etmişlerdir. Bernard Mandeville de bu görüşü benimseyerek bir toplumu oluşturan bireylerin kendi ilgilerine göre hareket ettikleri sürece toplumsal düzeni sağlayacaklarını iddia etmiştir. Düşününürün bu iddiasını somutlaştırdığı eseri ise "Arıların Masalı" adlı eseridir.

"Arıların Masalı"

Mandeville'in en temel eseri olan "Arıların Masalı"nı tek cümle ile özetlemek gerekirse; bu eserin "insan doğasının neliği hakkında bir araştırma" (Klever: 5) olduğu söylenebilir. İnsan doğasının özelliklerini araştırırken ise özellikle insanlara dürüst ve erdemli olmalarını salık verenlere ve din adamlarına karşı bir duruş sergilemiştir. Genel olarak "Mandeville'in eserlerini, herhangi bir dine inanan ve erdemli yaşamayı savunan hümanistlere karşı olarak yazdığı" (Heath, 1999: 225) iddia edilebilir. Şiir şeklinde yazılan bu eser, Mandeville'in bir hiciv ustası olması nedeniyle göndermeler ve benzetmelerde doludur. Yazar, öncelikle erdem ve kötülük tanımından hareketle, insanların ahlaki olarak nasıl eylemde bulunmaları gerektiğini açıklamış, buradan hareketle de toplumun yapısı hakkında fikirler ortaya koymuştur.

Mandeville, ünlü Arılar Masalı adlı eserine öncelikle "Homurdanan Arılar veya düzenbazın dürüstlüğü dönüşü" başlıklı kısım ile başlar. Bu bölümde birlikte uyum içerisinde yaşayan bir arı kovanını anlatan Mandeville, bu kovandaki arıların yaşayışları hakkında bilgi verir. Mandeville'in insan yaşamı ile arı kovanı arasında bir bağlantı kurmasının nedeni, kovanlarda yaşayan arılar ile dünya üzerinde yaşayan insanların aynı şekilde bir topluluk oluşturduklarını düşünmesi ve arıların tıpkı insanlar gibi bir yaşam sürdürdüklerini iddia etmesidir. Mandeville, bu konu ile ilgili olarak şunları der: "Arıların yaşamı bütün olarak insanlara benzer/İnsanlar gibi mütevazı şekilde hareket ederler/Şehirlerde ne yapılırsa kovanda da yapılır/Cüppe taşıyan da vardır kılıç kullanan da/Biz de dahi olmayan makineler ve işçiler/Ve hatta gemiler, ordular, kaleler/Bilim, alışveriş, zanaat/Bu kovanda hepsi var"(Mandeville, 1988: 66)

Mandeville, tıpkı insan toplulukları gibi gördüğü arı kovanındaki arıların, tek bir amaç için bir araya geldiğini söyler ki ona göre bu amaç arıların kendi kibirleri doğrultusunda hareket etmeleri ve bu anlamda kendi isteklerini gerçekleştirmeleridir. "Bereketli kovana toplandı herkes/ve oluştu hemen burada refah/hepsi ortaya kendi gücünü koydu/ve hepsi de kendi kibrini ve şehvetini doyurmaya çalıştı" (Mandeville,

1988: 66). Mandeville'in betimlediği bu arı kovanında demek ki herkes kibir, şehvet veya arzu gibi bireysel ve bencil karakterli eylemleri yapmanın peşinde koşmaktadır. Mandeville'e göre insan eylemlerinin "bencil" bir ahlaki boyutu vardır. İnsan eylemlerinin bir diğer boyutu ise ekonomi ile ilgilidir. Ona göre ekonomi alanında insan faaliyetleri bencil bir karakter taşıyacağından genellikle hileli bir yapıda gerçekleşir. Düşünüre göre; "bütün ticarete ve üretimde biraz hile vardı/her (ekonomik) süreçte bir düzenbazlık vardı"(Mandeville, 1988: 67). Mandeville, insanların bencil eylemleri ile düzenbaz eylemleri arasında bir paralellik olduğunu iddia ederek düzenbaz eylemlerin doğal bir yapıda olduğunu söyler.

Mandeville, bir toplumdaki ekonomik ilişkileri daha iyi açıklayabilmek için neredeyse bütün meslek dallarından ve bu meslekteki kişilerin düzenbazlıklarından örnekler verir. Bu bağlamda Mandeville, avukatlar için "meslek icabı anlaşmazlık çıkartarak davaları arttırmayı/bu davaları ise uzatarak ücretlerini arttırmayı" (Mandeville, 1988: 67) hedeflediklerini iddia ederek, onların sadece para kazanmak için insanlar arasında problemlerin çıkmasını beklediklerini ve bu problemleri bilerek çözmediklerini söyler. Aynı şey doktorlar için de geçerlidir. Düşünüre göre; "doktorların saygınlığı ve itibarı/doğal olarak hastaların sağlığını düşürmekten geçer" (Mandeville, 1988: 67). Yani bir doktor görevini iyi yapmayıp hastalıkları tedavi etmezse toplumda o kadar saygın bir yer alır. Bu durum da insanı düzenbazlığa yönlendirir.

"Arıların Masalı" adlı eserinde Mandeville'in en fazla düzenbaz olduğunu iddia ettiği meslek türü din adamlarıdır. "din adamlarının çok azı bilgilidir/geri kalan binlercesi ise cahildir/kendi tembelliklerini, şehvetlerini ve para tutkularını/dini toplandı kisvesi altında saklarlar" (Mandeville, 1988: 67). Erdemli olması beklenen din adamları Mandeville'e göre toplumdaki insanlar arasında görülen düzenbazlığa belki de en fazla ayak uyduran kesimdir. Adaleti temsil etmesi gereken yargı gücüne de bir gönderme yapan Mandeville, yargı gücünü elinde bulunduranların nasıl düzenbazlığa bulaştıklarını şu sözlerle açıklar; "Adaletin kendisi adaletli olmayan bir sistemdedir/sol elinin tutması gereken teraziyi/sağ el, altını görünce bırakıverir/ister cinayet isterse başka bir suç olsun/mahkemelerin hepsi birer düzmedir" (Mandeville, 1988: 67-68). Düşünürün bütün bu meslek gruplarının düzenbazlıklarını belirterek söylemek istediği şey aslında toplumdaki her insanın kendi çıkarlarını gözeterek eylemde buldukları ve bu durumun kötü bir şey olmayıp aksine hayatın devamlılığını sağladığı düşüncesidir. Mandeville'in bu düşüncesi doğru kabul edilirse buna paralel olarak toplumdaki her türlü ilerlemenin de bu düzenbazlıklar sayesinde gerçekleştiği iddia edilebilir. Mandeville'in bu fikirlerini özetleyen en anlamlı önermesi "Her noktada tam bir düzenbazlık olmasına rağmen/toplumun bütünü sanki cennette oturuyorlardı" (Mandeville, 1988: 68) şeklindeki önermesidir.

Mandeville'in arı kovanında arılar böylesine mutlu ve başarılı bir şekilde yaşarlarken en ufak bir başarısızlığa veya aksiliğe uğrayan arılar hemen hükümeti ve askerleri eleştirmeye başlarlar. Mandeville, bu durumu şöyle açıklar; "Onlara Tanrı'nın bile bahsedebileceğinden/Daha fazla imkân olmasına rağmen/En basit başarısızlıklarda/düşüp kalkamayan yaratıklar gibi/Politikacılara, ordulara ve askerlere lanet edip/kahrolsun düzenbazlık diye bağırıldılar" (Mandeville, 1988: 70). Öncelikle politikacılara ve askerlere karşı tepki gösteren bu arılar daha sonra bu düzene kızıp Tanrılara bu düzenbaz düzenin yıkılması için yalvarırlar. Beklenmedik bir şekilde bu yalvarış kabul görür ve gökten inen ilahi bir güç tarafından mevcut düzenbaz düzen yıkılır. "Gökler artık dayanamadı ve başladı/Düzenbazlığı bitirmek için gücü eline aldı/Verdiği sözü tuttu/Bütün kalpleri dürüstlikle doldurdu" (Mandeville, 1988: 70). Bütün bu süreç bir anda olmuş ve herkes bir anda bütün düzenbazlıklarını terk ederek yüreklerinde iyilik duygusu ile hareket etmeye başlamıştır.

Arılar kovanında yaşanan bu ahlaki değişimin esas yansıması Mandeville'e göre ekonomi alanında olmuştur. Mandeville, eserlerinde arı kovanının bu yeni durumunu anlatırken hep ekonomik ilişkilerden örnekler vermiştir. Buna göre insanlar, düzenbazlık yerine dürüstlüğü tercih ettiklerinden dolayı öncelikle ölçülü yaşamaya başlamışlar ve aşırı harcamalardan kaçınmışlardır. "Kalanlar hayatta kalmaya alışmaya çalıştılar/Bunun için ölçülü yaşamaya alıştılar" (Mandeville, 1988: 73). İnsanların dürüstçe ve ölçülü bir şekilde yaşamalarından beri avukatlardan tutun kuyumculara, restoran sahiplerinden içki satıcılarına hatta moda uzmanlarından taksicilere değin bütün meslek gruplarının işlerinde ve dolayısıyla da kazançlarında gerileme olmuştur. Giderek yavaşlayan ekonomik işleyişin sonunda ise zanaatlar ve meslekler ortadan kalkacak, herkes sadece yaşamını devam ettirecek kadar kazanmaya çalışacak ve bütün zevkler yok olacaktır.

Bütün bu gelişmelerin sonunda ise arılar mecburen kovanlarını terk etmek zorunda kalacaklardır. Bunun nedeni ise arıların kendileri için bir şey yapmadıkları için bitkin ve bezmiş bir durumda olmalarıdır. Kendileri için değil de diğer arılar için yaşayan arılar, kovani savunmak için herhangi bir önlem almamışlar ve diğer arı kovanlarının istilasına maruz kalmışlardır. Mandeville, bu durumu şu sözlerle açıklar; "koskoca kovan şimdi çok ıssız/Kimsede birini koruyacak yok derman /Düşmanların dört taraftan saldırından sonra/Bulunacak başka bir güvenli kovan" (Mandeville, 1988: 74). Arıların güvenliklerini sağlayamayarak düşman tarafından kovanlarının ele geçirilmesi, Mandeville için kaçınılmaz bir zorunluluktur. Çünkü arılar, kendilerine dürüstlük ilkesini hedef olarak seçmişler ve ona göre yaşamlarını şekillendirmişlerdir. Bir anlamda tıpkı kendi bencil tutkularını yok sayıp yapmaları gerekenleri yapmadıkları gibi devlet için de yapmaları gerekenleri yapmayıp kovani düşman

arılar karşı korumasız bırakmışlardır. Bu yüzden düşman saldırısından sonra hayatta kalabilenler başka bir kovan aramak zorunda kalmışlardır.

Arıların bu hikâyesinden çıkarılacak sonuçlardan belki de en önemlisi dürüstlük veya erdemli yaşamak adına kötülüklerin ortadan kaldırılmasının eninde sonunda mutlaka olumsuz sonuçlara yol açacağıdır. Başka bir deyişle toplumun bütün bireyleri tarafından iyilik ve dürüstlük peşinde koşulduğunda bunun doğal sonucunun barış ve adaleli bir dünya olacağı fikri hayalden başka bir şey değildir. Mandeville, bu düşüncesini çok açık bir biçimde açıklar; “Büyük günahların olmadığı bir dünya/Boş bir vaat ve tam bir ütopyadır” (Mandeville, 1988: 74). Bunun en büyük nedeni ise bireysel kötülüklerin toplumsal ilerlemeyi sağladığının farkına varılamaması ve kötülükleri bastırmak adına erdem, dürüstlük, başkasını düşünmek gibi ilkelerin ön plana çıkarılarak toplumdaki ilerlemenin ortadan kaldırılmasıdır.

Mandeville'in “Arıların Masalı” adlı eserinde savunduğu felsefi düşüncelerin bir analizi yapıldığında özellikle bazı kavramların ön plana çıktıkları görülür. Bu kavramlar arasında bencillik, kötülük, erdem, ekonomi ve refah gibi kavramlar gösterilebilir. İnsanların bencil eylemlerinden hareketle erdem kavramına ulaşan, buradan da ekonomi alanında bir gelişmeden bahseden Mandeville, kendisinden sonraki etik ve iktisadi düzen kavramlarının gelişmesinde etkiye bulunmuştur. Şimdi bu eserin ahlaki ve iktisadi alandaki etkileri üzerinde durulacaktır.

Arılar Masalının Etik Etkisi: Bencillik

Mandeville'in etik öğretisi tanımlamaya belki de tek kelime yeter: "bencillik". Dürüstlük, fedakârlık ve erdem gibi niteliklerin toplumları bir arada tutan nitelikler olduğu şeklindeki insanlık tarihinde en sık görülen kabullerden birisini yıkan Mandeville, Hobbes'tan aldığı etkiyle insanların her koşulda kendileri düşünen bencil varlıklar olduğunu iddia etmiştir. Bu düşünce, bencilliği savunan ve erdem veya fedakârlık gibi teorileri kötümser bir bakış açısı ile eleştiren bir yapıdadır. Ona göre "ahlak denen şey, boş bir sözcüktür; insanların bilerek koyduğu bir yanılmadır. Ahlaklılık da yalnızca, siyasal bir yaratma, salt yapma, uzlaşımca bir şeydir" (Arat, 2006: 68). Bu açıdan, diğer insanları düşünmek, diğer insanlar için eylemde bulunmak ve bunun ahlaklı bir eylem olduğunu iddia etmek tamamen saçma bir düşüncedir. Ahlak gibi kavramlar, sonradan uydurulmuş kavramlardır ve insanları ileriye götüremezler.

Mandeville, erdem gibi sahte etik öğretiler yerine etiğin temeline doğrudan bencilliği koyar. Ona göre bencil duygular tarafından güdülenen iyi eylemler ikiye ayrılır (Kaye, 1998: 32). Bunlardan birincisine göre, eğitimsiz, sıradan biri tarafından

yapılabilen bir iyi vardır. Eğer birisi masum bir bebeğin üzerine yürüten bir vahşi domuz görürse, doğal olarak bebeği kurtarmaya çalışacaktır. Fakat bu, iyiliğin sosyal sonuçları açısından bencil bir eylemdir; kurtarıcının eylemde bulunması kendi merhamet duygusunu tatmin etmiştir. Bu anlamda, yolda dilenciye para vermek kişinin bencil olmayan eylemlerinden dolayı değildir, aksine bu eylemi güdüleyen şey ile kişinin bir mısır soyucuya para vermesini güdüleyen şey aynıdır; rahat dolaşmak. İkinci olarak, dürtülerine saf bir şekilde itaat etmeyen eğitilmiş bir insanın yaptığı iyi vardır. İnsan doğasının ekstra zeki ve kurnaz olduğu analizine göre, kişi görünen bütün bireysel acı ve çilesini azaltır ki günahattan korkmanın veya şükretmeyi sevmenin bir ödülü yoktur (Kaye, 1998: 32)

Mandeville'e göre erdem ile iyi arasında paradoksal bir çelişki vardır. Bu çelişkinin nedeni ise iyiliğin ve iyi davranışın erdemli bir davranış olarak nitelendirilmesidir. Erdemli davranış da insanları diğer insanların ilgilerini gözetmeye ve onlar için davranmaya zorlar. Oysa insan doğasında böyle bir şey yoktur. Tersine insan doğası, insana hep kendisini düşünmesi gerektiğini söyler. Mandeville hakkında önemli araştırmalar yapmış ve onun "Arıların Masalı" adlı kitabına geniş bir önsöz ile yorum yazan F. B. Kayle, bu paradoksa "rigorizm" (Kaye, 1998: 24) adını verir. Rigorizm; "felsefi anlamda duygusallığı dışlayarak ya da ikincil sayarak, akli ahlaki hayatın baskın gücü olarak değerlendiren bir tür etik idealizmdir. Bu nedenle rigorizm, akıl etiğidir. Rigorizmin kökleri, bilhassa natüralistik Kinik ve transandantal Stoacı okulda olmak üzere, erken Grek felsefesine kadar uzanır" (Hastings, 1919: 811). Mandeville'in etik sistemindeki rigorizmin ise iki basamağı vardır; "çilecilik ve rasyonalizm" (Kaye, 1998: 25). Çileci yaklaşıma göre erdem, kutsal bir lütufla elde edilen, insanın beninin kazanılması şeklinde, yozlaşmış insan doğasının taleplerinden üstün olan bir yapıdadır. Rasyonalist yaklaşıma göre ise erdem saf aklın emirlerine uygun bir yapıdadır. Mandeville, her iki görüşü de benimseyip onları birleştirerek, "insanın, doğanın dürtülerine aykırı bir şekilde, başkalarının yararı için uğraşması gerektiği veya kendi kişisel tutkularını yenerek iyi olmak için rasyonel güdüleri uğruna eylemde bulunduğu" (Kaye, 1998: 24) erdemli bir şekilde davrandığını ifade eder. Bu görüş tabii ki Mandeville'in şiddetle eleştirdiği bir etik öğretilidir.

Bencilliğin ahlaki bir ilke olduğunu iddia eden Mandeville'in bu konu ile ilgili olarak etkilediği düşünürlerin belki de en önemli ismi, 1905-1982 yılları arasında yaşamış Rus asıllı Amerikalı düşünür Ayn Rand'dır. Mandeville'in özellikle bencilliği savunmasını ve fedakâr eylemleri eleştirmesini benimseyen Ayn Rand da toplumun veya başka bireylerin iyilikleri adına yapılan eylemlerin yanlışlığından söz eder. Rand, kendi felsefesini temellendirmek için öncelikle insanın tanımını yapar; "İnsan, üretim ve ticaretle ilgili olan varlıktır. Herhangi bir beşeri bilimin başlangıç noktası, topluluk olarak bilinen gevşek birlikteliğin değil, insanın incelenmesi olmak zorundadır"

(Rand, 2004: 10). Yani gerek etik gerekse siyaset açısından incelenmesi gereken en temel unsur insanın kendisidir. İnsanın kendisi incelendiğinde ise görülebilecek ilk nokta insanın hem aklını kullanan bir varlık olması hem de bencil bir varlık olmasıdır.

Tıpkı Mandeville gibi insanların bencil varlıklar olduklarını ve bunun da normal bir durum olduğunu iddia eden Rand, bu bencillik anlayışına rasyonellik ilkesini de dâhil eder. Ona göre “bencillik, insanın rasyonel bir varlık olmasının doğal sonucudur” (Rand, 1963: 5). Buna göre bir insandan başka bir insanı düşünerek onun iyiliği için eylemde bulunmasını beklemek akla aykırı olduğu gibi insanın doğasına da aykırı bir durumdur. Tıpkı Mandeville gibi insanın bencil eylemlerinin toplumsal ilerlemeyi sağlayacağını iddia eden Rand, bu görüşünü temellendirmek için “Ego” adlı eserinde hayali bir toplumu tasvir eder. Bu hayali toplumda insanlar sürekli olarak birbirlerini düşünerek yaşarlar. Bu insanların hayattaki tek ilkesi şöyledir; “Biz, bütünün içinde bir, birin içinde bütünüz. Ebedi, bölünemeyen ve tek olan Biz’den başka kimse yoktur” (Rand, 2011: 5-6). Bu ilke doğrultusunda kendilerini hiçe sayan insanlar, Rand’a göre eninde sonunda bu ilkenin yanlış olduğunu anlayacak ve bu ilke yerine asıl doğru ilkeyi uygulayacaklardır: “Bu kudret, bu tek kelime, bu sihirli güç: “Ben” (Rand, 2011: 73). Buradaki “ben” kavramı etik bir kavram olarak kullanılmaktadır. Buna göre Mandeville gibi Rand da “bencil” eylemlerin gerçek etik eylemler olduklarını iddia eder.

Ayn Rand’ın bencil eylemlere önem vermesinin nedeni tıpkı Mandeville gibi, toplumun ilerleyişini bencil eylemler sayesinde olacağını düşünmesidir. Tıpkı Mandeville’in “Arıların Masalı” adlı eserinde verdiği örnekler gibi Rand da “Atlas Silkindi” adlı eserinde insanların bencil eylemlerinin toplumsal gelişmeleri sağladığını iddia eder. Rand, bu konu ile ilgili olarak şu örneği verir: “Eğer çelik direk üreticilerinin bencil açgözlülüğü olmasa, New York kentinin var olmayacağını öğrenebilirsiniz” (Rand, 2006: 7). Rand’ın bu örneğinin Mandeville’in daha önce ifade edilen örneklerine büyük ölçüde benzerlik gösterdiği söylenebilir. Mandeville’in etik teorisinde belirleyici unsur toplumun ilerleyip ilerlememesi ve bireylerin kazanç elde edip edememeleridir. Bu bağlamda düşünürü göre gerçek ahlaki davranış olan bencil eylemler sayesinde bireyler kazanç elde edecekler ve mutlu olabileceklerdir. Filozofun bu görüşleri Ayn Rand’ın fikirleri ile benzerlik gösterdiği için Mandeville’in Rand’ı etkilediği söylenebilir. Mandeville’in teorisini ve onun teorisinin etkilerini tam olarak anlayabilmek için onun ekonomi alanı ile ilgili görüşlerine de değinmek gereklidir.

Arılar Masalının İktisadi Etkisi: Kendiliğinden Doğan Düzen

Mandeville'in kendisinden sonraki düşünürleri en fazla etkilediği konunun başında onun ekonomik düzen fikri vardır. Mandeville'in eserleri hakkındaki "oldukça farklı konular işlese de özellikle daha sonraki liberal düşünceyi etkileyen, bireysel ilginin toplumda gelişmeyi ve kendiliğinden doğan bir düzenin gelişimini sağladığı" (Hamowy, 2008: 314) şeklindeki iddialar oldukça önemlidir. Bunun nedeni ise düşünürün daha önce söylenmemiş bir şekilde bireysel kötülüklerin toplumsal menfaatlerin temeli olduğu şeklindeki iddiasıdır. Burada Mandeville, menfaat kelimesi ile birlikte esasen bir refah ve bolluk düzenini söylemek ister. Ona göre; "kötülük, ticaretin ve alışverişin gelişimi için zorunludur" (Heath, 1999: 227). Bireylerin hiçbir zorlama olmaksızın kendi doğalarına göre yaptıkları kötülükler, mükemmel bir ekonomik işleyişi oluştururlar. Mandeville'e göre "ekonomik büyüme ve refah, insanların çok çalışmaları ve tutumlu olmaları ile başkalarını düşünceleri sonucunda değil, yalnızca kendi çıkarlarını gözetenek, tembellik ve rahatlık, lüks ve zevk düşkünlüğü sonucunda" (Özel, 2002: 113) ortaya çıkmaktadır.

Buna göre Mandeville'in iddiasına göre kötülük ile ekonomik refah eş anlamlıdır. O, bu konu ile ilgili olarak "Her parça kötülükle doluydu/Fakat bütün dünyevi bir cennetti" (Barry, 1996: 25) demiştir. Düşünür, buradaki cennet kelimesi ile de ekonomik olarak refah içerisindeki bir toplumu kastetmektedir. Mandeville'in eserlerinde verdiği örneklere bakıldığında, kötücül eylemde bulunanların iyi bir ekonomik sisteme sahip oldukları, erdem adı altında kötülüklerin ortadan kaldırdığında ise hiçbir meslek grubunun para kazanamadığı için ekonominin ilerleyemediği görülmektedir. Herkesin iyi olduğu bir toplumda kimse özel teşebbüslerde bulunmak istemez, herkes sadece ihtiyacı olan ile idare ettiği için kimse lükse yönelmez ve alışverişin sonuna gelinir.

Mandeville'in "bireysel ilgi, kişisel tutkular ve bencilliğin bir şekilde toplumsal düzeni sağlayacağı şeklindeki fikri, kendiliğinden doğan düzen fikrinin sistematik bir biçimde ilk defa dile getirilişidir" (Nadeau, 1998: 480). Kendiliğinden doğan düzen fikri, özellikle iktisadi liberalizmin temel bir kavramıdır. Kendiliğinden doğan düzen düşüncesinin ilk olarak David Hume'un ve Adam Smith'in fikirleri ile şekillendiği iddia edilebilir. "Kartezyen-kurucu rasyonalizme karşı yazıları, geleneğe ve tecrübeye verdiği önem, bilgi teorisi alanında rasyonalist nedensellik fikrini derinden sarsan tezleri, David Hume'un kendiliğinden doğan düzen fikrinin öncüsü yapmıştır" (Yayla, 2000: 189). Özellikle serbest piyasa ekonomisine hiçbir şekilde müdahale edilmemesi gerektiğini, çünkü müdahale edilmediği takdirde insanların kendileri ve dolayısıyla da toplum için en iyi olanı seçeceklerini iddia eden kendiliğinden soğan düzen ile Mandeville'in Arılar Masalında anlattığı düzenin birbiri ile örtüşüğü görülmektedir.

Ayrıca Bernard Mandeville'in çalışmaları incelendiğinde onun "özellikle kendiliğinden doğan düzen teorisinin gelişmesini ve İskoç aydınlanmasının temel figürlerinden birisi olan Adam Smith'i etkilediği görülmektedir" (Bick, 2008: 87). Genellikle iktisadi liberalizmin kurucusu olarak iktisadi alandaki fikirleri ile ön plana çıkan Adam Smith aslında bir ahlak felsefecisidir. Ahlak felsefesinden hareketle kendiliğinden doğan düzen ve serbest piyasa ekonomisi kavramları şekillendiren Smith'e göre, toplumun ilerleyişini sağlayan eylemler bencil nitelikteki eylemlerdir. Smith, bu konu ile ilgili şu örneği verir: "Yemeğimizi, kasabın, biracının ya da fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamalarından bekleriz. Onların insan severliğine değil, bencilliğine sesleniriz" (Smith, 2006: 16). Burada Smith'in üzerinde durmak istediği asıl mesele ahlak ile değil, ekonomi ve kendiliğinden doğan düzen ile ilgilidir. Mandeville'in bireysel kötülüklerin ekonomik işleyişi ve canlanışı sağlayacağı fikri gibi Smith de başkalarının iyiliğine bakılmaksızın yapılan bencil eylemlerin ekonomik düzeni sağladığı fikrindedir. Bu konu ile ilgili belirtilmesi gereken önemli bir husus Adam Smith'in bencilik kavramını Mandeville gibi ahlaki iyi olarak değil de sadece kendiliğinden oluşan düzeni sağlamada bir araç olarak görmesidir.

Mandeville'in ekonomi ile ilgili görüşleri ile Adam Smith'in görüşleri arasındaki bir diğer benzerlik de "homo economicus" kavramıdır. Ekonomik İnsan anlamına gelen homo economicus, "ekonomik faaliyetlerde maksimum faydayı akılcı bir şekilde elde etmeyi hedefleyen bir insan tipi" (Minowitz, 1993: 63) olarak tanımlanmaktadır. Liberalizm düşüncesinin temel bir ilkesi olan bu ekonomik insan, özellikle diğer insanları veya toplumun bütünlüğünü düşünmenin hiçbir işe yaramayacağı fikrinden hareketle sürekli olarak kendi menfaati doğrultusunda eylemlerde bulunan insandır. Adam Smith de kendiliğinden doğan düzen fikrini temellendirebilmek ve piyasa sistemine müdahalenin önüne geçebilmek için insanların kendi kendilerine bırakıldığında en iyiyi seçebilecek rasyonel insan fikrini benimsemiştir. Mandeville'in öngördüğü insan tipi de her hareketinde bencil olan ve bu bencil olma özelliğinin hem kendisi hem de toplum için en iyi seçenek olduğunu rasyonel olarak bilen insandır. Bu bağlamda her iki düşünürün fikirlerindeki paralellikten bahsedilebilir.

Sonuç

Bernard Mandeville, yaşadığı dönemdeki toplumsal hareketleri iyi gözlemleyen ve birey-toplum arası ilişkinin nasıl bir düzen yaratacağı sorusuna cevaplar aramış bir düşünürdür. Felsefe tarihinde etkilediği filozoflar kadar ön plana çıkmasa da bencilliğin ve kötülüğün hakiki erdem olduğu şeklindeki, bugün bile, ezber bozan bir fikri ortaya atmış ve bunu temellendirmeye çalışmıştır. Bir hiciv ustası olarak eserlerinde değişik benzetmeler ve göndermelerde bulunmuş ama bir yandan da günümüz toplumuna bile ışık tutabilecek iddialar ortaya koymuştur.

Mandeville'in kendisinden sonra gelen düşünce sistemlerini özellikle iki ana fikir ile etkilediği söylenebilir: bencillik ve kendiliğinden doğan düzen. İktisadi liberalizmin kurucusu kabul edilen Adam Smith, insanların iyiliksever davranışları ile ilgili olarak şöyle der: "yemeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının merhametine değil, onların kendi çıkarlarını gözetmelerine borçluyuz. Onların insanlığından değil, kendilerini sevmelerine sesleniriz; onların gereksinimlerinden değil, elde edecekleri avantajdan söz ederiz" (Özel, 2002: 113). Smith'in bu önermesi ile Mandeville'in Arılar Masalı adlı eserinin alt başlığı olan "bireysel kötülükler toplumsal menfaati yaratır" şeklindeki önermesinin bu denli benziyor olması bile Mandeville'in fikirlerinin kendisinde sonraki düşünürleri etkilediğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

Arat, Necla. Etik ve Estetik Değerler. İstanbul: Say Yayınları, 2006.

Barry, Norman. Piyasa Ahlâk, Din ve Devlet. Çev: Mustafa Erdoğan. Liberal Düşünce 4 (1996): 22-35.

Bick, Alexander.. Bernard Mandeville and The Economy of the Dutch. Erasmus Journal for Philosophy and Economics, Volume 1 (2008): 87-106.

Dekker, Rudolf. Private Vices, Public Virtues Revisited. History of European Ideas 14 (1992): 481-498.

Hamowy, Ronald. The Encyclopedia of Libertarianism. USA: SAGE Publishing, 2008.

Hastings, James. Encyclopedia of Religion and Ethics. NewYork: Charles Scribner's Sons, 1919.

Hobbes, Thomas. Leviathan. Çev: Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları, 2005.

Kaye, Frederik. Benjamin. The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefits, with a Commentary Critical, Historical, and Explanatory, Indianapolis: Liberty Fund, 1998.

Klever, Wim. Bernard Mandeville and His Spinozistic Appraisal of Vices. Foglio Spinozi, vol.20, 02.01.2016, <http://www.fogliospinoziano.it/Mandeville.PDF>

Mandeville, Bernard. The Fable of the Bees or Private Vices, Publick Benefits, Vol. 1-2, Indianapolis: Liberty Fund, 1998.

Minowitz, Peter. Profits, Priests, and Princes: Adam Smith's Emancipation of Economics From Politics and Religion, California: Stanford University Press, 1993.

Nadeau, Robert. Spontaneous Order. John B. Davis(Ed.), Handbook of Economic Methodology, (477-484), USA: Edward Elgar, 1998.

Özel, Hüseyin. Liberalizmin Ütopycı Tasarımı. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 26. (2002), 101-123.

Rand, Ayn. The Virtue Of Selfishness. New York: Signet, 1963.

Rand, Ayn. Kapitalizm, Bilinmeyen İdeal. Çev: Nejdet Kandemir, İstanbul: Plato Film Yayınları, 2004.

Rand, Ayn. Atlas Silkindi. Çev: Belkıs Dışbudak. İstanbul: Plato Film Yayınları, 2006.

Rand, Ayn. Ego. Çev: Şerif Yıldız. İstanbul: Plato Film Yayınları, 2011.

Smith, Adam. Milletlerin Zenginliği. Çev: Haldun Derin. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Tolonen, Mikko. Self-Love and Self-Liking in the Moral and Political Philosophy of Bernard Mandeville and David Hume. Helsinki: Hansaprint, 2009.

Yayla, Atilla. Liberal Bakışlar, Ankara: Liberte Yayıncılık, 2000.